

ТЕТЯНА КУШНІРОВА
(Полтава)

МОТИВ НОСТАЛЬГІЇ У РОМАНІ М.ПРУСТА «НА СВАННОВУ СТОРОНУ»

Ключові слова: мотив, генезис, типологія, сюжет, образ.

Творчість визначного французького письменника Марселя Пруста (1871-1922) здавна привертає увагу провідних літературознавців, оскільки він є зачинателем нового жанру модерністського психологічного роману ХХ століття. Значним доробком митця, що отримав світове визнання, є його багатотомний твір «У пошуках утраченого часу», робота над яким тривала з 1909 по 1922 рр. Критика неоднозначно зустріла епопею автора, декого із літераторів здивувала незвичайна манера письма митця. Радянські письменники суперечливо поставилися до творчості Пруста, наприклад М.Горький говорив: «Французи дійшли до Пруста, який писав про дурниці фразами по 30 рядків без крапок»; Б.Пастернак лише після закінчення «Доктора Живаго» детально перечитує доробок автора і дякує сестрі за твори зі словами: «Який дивовижний письменник!» Анна Ахматова стверджувала в нарисі «Амадео Модильяні», що три кити, на яких тримається ХХ століття, – Пруст, Джойс і Кафка – ще не існували як міфи, хоча і були живі як люди [3]. Французькі літературознавці більш стримані в оцінках. Андре Моруа, Клод Моріак розглядають доробок М.Пруста через призму художньої своєрідності. Наразі досить часто творчість митця аналізується з точки зору психоаналізу З.Фрейда (М.Міллер, Е.Джойс, Д.Фернандес), багато дослідників (М.Мамардашвілі, Ж.Дельоз) дають філософське потрактування тексту. Тобто, у полі зору літературознавців опинилися проблеми методу, жанру, стилю, образна система, але всебічного і ґрунтовного аналізу мотивної структури на матеріалі творчості Марселя Пруста ще не було здійснено в сучасному літературознавстві. Тому ми маємо на меті у даній роботі виокремити основні мотиви митця, характерні для першої книги епопеї, акцентувати увагу на мотиві ностальгії та супутніх мотивах, дослідити їхню роль в еволюції художнього замислу, вплив на стиль та жанр.

Французький письменник Марсель Пруст (1871-1922) народився у забезпеченому сімействі професора медицини, отримав гарну освіту, закінчивши юридичний факультет у Сорбонні. З дитячих років він вирізнявся хворобливою уявою, витонченим сприйняттям порухів зовнішнього і внутрішнього світу. Тяжко захворівши астмою ще в дитинстві, у зрілі роки майже зовсім усамітнівся від суспільства у своїй оббитій пробковими щитами кімнаті, яка не пропускала звуків зовнішнього світу. Потерпаючи від хвороби, автор творить уночі свою славетну епопею «У пошуках утраченого часу» (1909-1922 рр.), яка відтворює душевні переживання автора.

Митець створює епопею внутрішнього світу людини, свідомість якої складається із духовних порухів та особистих вражень. Увага автора зосереджується не на відображенні реальних подій, а на звуках, кольорах, запахах – на тих «дрібницях», які складаються в образи, події. Розкриваючи реальний світ через пам'ять, уяву, М.Пруст створює «нову» реальність, новий світ. Головним для автора стає

відображення самого процесу його появи. Сюжет розгортається в пам'яті оповідача, наближеного до автора. У романі пам'ять стає тією силою, яка оживляє минуле, «втрачений час».

Особливо характерним для першої книги «На Сваннову сторону» є мотив ностальгії, який особливо гучно звучить у першій частині роману «Комбре». Сама епопея носить назву «У пошуках утраченого часу», що вже визначає напрямок думок автора. Митець повертається у минуле для того, щоб віднайти утрачений час, загублені можливості, і, за словами дослідниці Н.М.Горячої [1], істину.

У словнику іншомовних слів слово «ностальгія» (від гр. nostos – повернення додому й algos – страждання, біль) має два значення: сум за батьківщиною, за рідною домівкою і сум, туга за минулим, тим, що не можна повернути [6, с.765]. Друге визначення ширше, оскільки минуле стає предметом ностальгії не лише як час, що вже не повернеться, але і як місце, якого вже немає. Часто в уяві людини цей спомин настільки обростає фантазіями, що досить проблематично відрізнити реальність від фантазії. Марсель Пруст у першій частині «Комбре» першої книги епопеї відтворює свої враження від провінційного містечка, у якому йому доводилося бувати влітку в роки свого дитинства. Митець навмисно повертається до свого минулого, навіки втраченого, щоб віднайти те, що, на його думку, було загублене. Кожен спомин про місто наповнений ностальгічними нотками, які автором майстерно відтворюються за допомогою зорових замальовок: «Я припадав щоками до м'яких щік подушки, пухлих і свіжих, наче щоки дитинства» [5, с.5]. Автор занурюється у спогади, мандри думки: «І ось тут спогад – не про місце, де я був, а про ті місця, де жив раніше чи міг би жити, – спогад приходив до мене, як поміч згори, і витягував із небуття, звідки я не міг вибратися самотужки» [5, с.7]. Солодкі спомини дитинства не відпускають героя й нині, навіюючи ностальгічні роздуми.

Літній заміський відпочинок у Комбре автор згадує з особливою теплою, оскільки, на його думку, саме тут він може віднайти втрачений час. Недаремно саме тут виникає мотив гнізда. Герой часто уявляє себе у холодну годину, коли хочеться забитися десь у куточок і відсторонитися від усього світу. Таким собі кутком, гніздом бачиться оселя у Комбре: «... ось помешкання зимове, де, забравшись до ліжка, тицяєшся носом у кубельце, вимощене тобою із усякої всячини, – з вуха подушки, з верху ковдри, з різка шалі... а потім, зліпивши все це по-пташиному, на часину влаштуєшся там» [5, с.8]. Герой часто уявляє себе пташкою, яка шукає прихисток у недобру годину. То він бачить себе морською ластівкою, яка мостить собі кубелечко глибоко в кручі, в земному теплі, то – синичкою, що «вколисана вітерцем на кінчику сонячного паруса». Герой марить теплим містечком, «де так любо відчувати у холоднечу своє усамітнення». Мотив пташки вималюваний митцем у його уяві і свідчить про широкий поетичний талантизм, про мрію до вільного життя, духовної свободи.

Автор, описуючи принади життя у Комбре, свою розповідь будує на контрасті. Вдень герой відчуває щастя минувшини, вночі його долає тривога і страхи: «...моя думка, годинами силкуючись розтектися, піднятися вгору, аби влитися саме в цю форму кімнати й наповнити її величезну лійку, катувалася впродовж багатьох страшних ночей, а я лежав з розплющеними очима, з нашорошеними вухами, тамуючи серцебиття та подих...» [5, с.9]. Така затишна дитяча кімната ставала для героя під вечір, ще задовго до того, як він мав вклатися спати, «болісним середохрестям мук». Мотив сну

в митця розкривається традиційно. Художній простір прустівського тексту, особливо оповідь про Комбре, насичений мареннями, роздумами про минуле, манами. Минуле трактується крізь призму викривленої свідомості. Перелічені стани свідомості можна узагальнено назвати снами у широкому розумінні цього поняття. К.Г.Юнг визначав сон як „спонтанне самовідображення дійсності у підсвідомості, подане в символічній формі” [8, с.170]. Хоча самих снів ми не бачимо, але постійно спостерігаємо жах героя перед його зануренням у цей стан: «Я, поринаючи в сон, завиграшки переносився в незворотній мій ранній вік і мене знову піймали дитинні страхи...» [5, с.6]. Герой роману чутливий до переживань, найменша неприємність викликає у нього шквал емоцій. Наприклад, одного разу його мучили страхіття, коли йому наснився його дід, якого він боявся, оскільки той насмакав його за волосся. Часто герой не може заснути, його мучить безсоння, тоді його багата уява малює чудернацькі пейзажі, цікаві оповіді із життя тих чи інших персонажів (історія Голо і Женєв'єви Брабантської тощо). Герой страждає передовсім від безсоння або від передчуття нічних страждань, у які він занурюється із настанням темряви. Ще одна героїня, яка, за її словами, страждала безсонням, це тітка Левонія, в мастку якої гостювало сімейство головного героя. Вона всім говорила про те, що хронічно не спить, проте, залишаючись сама, поринала у забуття, яке супроводжувалося страхами. Головний герой одного разу стає свідком денного сну-жаху тітки, коли їй наснився її чоловік Октав, що вмовляє її вийти на прогулянку. З точки зору здорової людини такий страх недоречний, але враховуючи фізичний стан тітки Левонії, її фобія цілком зрозуміла.

Заглибитися у сон, за М.Прустом, означає відійти від реальності й позбавитися всіх земних уподобань, поринути в інший вимір, де основну роль відіграє підсвідомість, яка поступово згасає. Тому герої часто бояться заглибитися у цей стан, оскільки бояться відірватися від реальності. Тітка Левонія прекрасно знала, в якому стані перебуває, знала, що їй залишилось недовго існувати у цьому вимірі, тому панічно боялася заснути і всіляко намагалася оминати сон.

Портретна характеристика тітки стає ніби підтвердженням тлінності людського життя: «Наставляла під мої губи своє страдницьке чоло, бліде і змарніле, на яке цієї ранньої години ще не були накладені буклі й крізь які, наче колючки тернового вінця чи пацьорки рожанця, просвічувала арматура [5, с.43].

Предмети, які оточували тітку Левонію, теж несли в собі перші ознаки тління: сухі липові суцвіття у чаї, який заварював герой для тітки, стерті від часу фрески на стіні, які автор порівнює із догораючою свічкою, з якої повільно витікало життя; тітка розмочувала бісквіт в окропі, який мав запах відмерлого листя та засушеної трави.

Тобто, мотив сну, за Прустом, це ніби відхід від реальності, занурення у підсвідомість, і, як наслідок, повільна смерть, яка неодмінно чатує на людину. У сюжетному плані сон – це невід'ємна складова людського життя, яка чергується з активним існуванням, на фоні якого і розгортаються основні події оповіді.

Із мотивом сну тісно переплітається мотив нареченої. Головний герой часто відчуває присутність сторонньої особи у своєму просторі, яку він бачить омріяною нареченою. Дівчина приходить до нього у мареннях, коли він іще не спить, але вже відходить до сну, коли всі відчуття загострені, а душа бажає нових вражень. «Іноді, подібно до Єви з Адамового ребра, поки я дрімав, народжувалася жінка з мого незручно зігнутого стег-

на. Її творило передчуття близької насолоди, а мені ввижалося, що це мене потішає вона сама... Я ладен був все віддати, щоб побачити її ще раз... Потроху спогад про неї блякнув, я забував цю вимріяну дівчину» [5, с.6]. Герой поки що лише мріє про наречену, пізніше його марення знайдуть об'єкт поклоніння – Жильберту Сван, яку він випадково зустріне в полі. Мотив нареченої тісно вплітається в мотив ностальгії, оскільки «раннє дитинство хлопчика в Комбре вражаюче асексуальне» [7].

Предмет ностальгії завжди досить конкретний. Як правило, це можуть бути і зорові образи, може бути і звук, і смак, і навіть запах. Наприклад, бузкова спідниця бабусі, сукня матері із синього мусліну, обшита соломкою, сині вітражі церкви. Постійний спомин про поцілунок матері перед сном, про вечірні посиденьки та сімейні розмови, акцент на садові, де любив гуляти герой, читаючи книги Бергота, – ці об'єкти постійно в полі зору митця. Автор детально описує того чи іншого персонажа, даючи їм розлогі характеристики, досліджує психологічні портрети. Жодна дрібничка не сховається від гострого погляду автора. Але з розвитком сюжету стає зрозуміло, що це зовсім і не дрібничка, а ланцюжок, майстерно вибудований автором. Так стається з уведенням в оповідь пана Свана, який у першій частині першого тому постає таким собі сусідом, якого радо приймають у маєтку героя. Автор дає коротку портретну замальовку: «Свана й справді впізнавали тільки з голосу, його горбуватий ніс, зелені очі, високе чоло, ясно-рудий чуб, зачесаний під Брессана – все це важко було розгледіти в темряві» [5, с.13]. Для автора ніби і не важливо, як герой виглядав насправді, хоча він і описує його, головне – його голос, його думки, судження з того чи іншого питання. Лише значно пізніше ми дізнаємося, що пан Сван був високоосвіченою людиною, знавцем мистецтва, музики, частим гостем знатних вельмож. Деталь, що рудий чуб зачесаний під Брессана (сучасний автору актор, який увів у моду нову зачіску бобриком), свідчить про те, що герой упевнений у собі та слідує за модою. Друга частина першого тому повністю присвячена незвичайному кохання пана Свана до Одетти де Кресі, де він розкривається зовсім з іншого боку. Тобто для автора була важливою кожна деталь, кожна фраза, кинута тим чи іншим героєм, оскільки вони, переплітаючись між собою, створюють складний і неповторний світ автора, індивідуальний за своїми стильовими особливостями.

Ураховуючи пояснення тлумачного словника, ностальгія визначається як туга. Якщо ж заглянути в словник епітетів російської мови, то «тузі» приписується аж 163 можливих епітети, тобто туга може бути і безнадійною, нестерпною, безвихідною, отруйною тощо, але і гордою, бунтівною, солодкою, чарівною і навіть щасливою [2, с.157]. Саме другий ряд епітетів, на наш погляд, визначає прустівську тугу «ностальгічного» типу. Ностальгія у М.Пруста – особливий вид екзистенціального стану людини, тобто такого стану, який є принципово важливим для осмислення власного життя, своєї долі, свого становища у світі, така собі моральна рефлексія (reflexio – лат. «повернення назад»). Таким чином, М.Пруст повертається назад, щоб переглянути своє життя, прорахувати можливі варіанти вчинків, спроектувати майбутнє. Він панічно шукає втрачений час, пошуки якого передбачають складну внутрішню роботу (спогади, інтелектуальні зусилля, творчу фантазію і т.д.).

Таким чином, у романі «На Сваннову сторону» М.Пруста важливого значення набувають виокремлені нами мотиви. Мотив ностальгії стає ключовим і таким, що відображає особливості творчого світовідчуття автора. Інші мотиви, як-от: мотив сну, мотив

гнізда, мотив нічного страху, мотив нареченої у структурі мотивної ієрархії залежать від мотиву ностальгії, оскільки всі вони подані через призму минувшини. Аналізовані нами мотиви набувають важливого значення, оскільки вони розкривають особливості світобачення героїв і стають стильовими домінантами всієї творчості М.Пруста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горяча Н.М. «У пошуках утраченого часу» Марселя Пруста як роман про мистецтво та митця: епістемологія та поетика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.01.04 «Зарубіжна література» / Н.М.Горяча. – К., 2003. – 20 с.
2. Краткий словарь эпитетов русского языка (учебное пособие) / [под ред. Н.В.Ведерникова]. – Ленинград: ЛГПИ им.А.И.Герцена, 1975. – 190 с.
3. Кушнер А. Наш Пруст / Александр Кушнер // Новый Мир. – 2001. – №8. – С.24-40.
4. Новиков Е.В. Ностальгия / Е.В.Новиков // Энергия. – 2006. – №1. – С.51-56.
5. Пруст М. У пошуках утраченого часу: в 7 т. – / Марсель Пруст; [пер. з фран. А.Перепада]. – К.: Юніверс, 1997. – Т.1: На Сваннову сторону: Роман. –1997. – 368 с.
6. Словник іншомовних слів [уклад.Л.О.Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
7. Фернандес Доминик. Дерево до корней. Психоанализ творчества / Доминик Фернандес; [пер. с фран. Д.Соловьева]. – Спб., 1998.
8. Юнг К.-Г. Психология бессознательного / К.-Г.Юнг. – М.: АСТ-КАНОН, 1998. – 400 с.
9. Яхонтова М.А. Литература Франции: 1917-1945 / М.А.Яхонтова, О.М.Соловьева // История зарубежной литературы XX века: 1917-1945. – М.: Просвещение, 1984. – С.18-57.

Татьяна Кушнирова

МОТИВ НОСТАЛЬГИИ В РОМАНЕ М. ПРУСТА «В НАПРАВЛЕНИИ СВАНА»

В статье рассматривается мотив ностальгии и сопутствующие ему мотивы сна, ночного страха, гнезда, невесты в романе М.Пруста «В направлении Свана». Прослеживается эволюция этих мотивов, их роль в развитии сюжета и в раскрытии внутреннего мира персонажей. Определяется генезис, автобиографичность, а также связь с литературными традициями.

Ключевые слова: мотив, генезис, типология, сюжет, образ.

Tetiana Kushnirova

THE MOTIVE OF NOSTALGIA IN THE NOVEL "SWANN'S WAY" BY M. PROUST

In this article it is examining the motives of nostalgia and motives of dream, nightly fear, nest, fiancée in the novel of M. Proust «Toward Swann». The evolution of the motive is studied in the article as well as it's role in revealing characters' inner world. The genesis of the motive and it's autobiographic and the connections with literary traditions are studied in the article.

Key words: motive, genesis, typology, plot, image.

Одержано 2.03.2008 р., рекомендовано до друку 25.05.2009 р.